

МЕТА ТА ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ ГЛАСНОСТІ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

УДК 347.97

В. П. Гончар*здобувач**(Академія адвокатури України)**(Науковий керівник професор В.В. Сердюк)*

На основі аналізу наукових позицій щодо реалізації конституційних засад судочинства та нормативних положень законодавчих актів у сфері здійснення правосуддя в Україні у статті визначаються критерії легітимності обмеження гласності судового процесу у вигляді мети та підстав такого обмеження.

Ключові слова: *принцип гласності судового процесу, закриті судові засідання, таємниця, права та законні інтереси особи.*

OBJECTIVES AND GROUNDS FOR RESTRICTION
OF JUDICIAL PROCESS PUBLICITY

Honchar, V. P.

Received: 26 Feb 2014.

Постановка проблеми. Гласність судового процесу є однією із загально визнаних основоположних засад судочинства, яка отримала закріплення в міжнародно-правових актах, Конституції України, законодавстві про судоустрій та галузевих процесуальних кодексах. Гласність є одним з найважливіших критеріїв демократичності судової системи. Однак це не означає, що вся без виключення інформація, що «циркулює» у сфері судочинства, повинна бути відкритою та доступною для громадськості. Предметом судового дослідження може бути інформація у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, стосуватися сфери особистого життя учасників процесу та інших осіб, або відображати комерційну діяльність суб'єктів підприємницької діяльності. Необґрунтоване розголошення зазначених відомостей може завдати суттєвої шкоди національній безпеці держави, інтересам недержавних організацій, порушити недоторканість особистого життя особи, негативно вплинути на суспільну мораль. За таких умов обмеження гласності судового процесу слід розглядати як засіб нівелювання зазначених негативних факторів, характерних для судочинства щодо окремих категорій кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних проваджень. Саме тому, поряд

із питаннями правового та організаційного забезпечення реалізації досліджуваної засади судочинства активної, наукової розробки потребує інститут обмеження гласності судового процесу, зокрема критерії легітимності такого обмеження у вигляді його мети та підстав.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми обмеження гласності судового процесу розглядалися у роботах В. В. Городовенка, О. В. Капліної, В. В. Короля, В. А. Кройтора, В. Т. Мальяренка, І. Є. Марочкіна, Л. М. Москвич, О. О. Овсянникової, І. А. Петрухіна, С. В. Праскової, В. Т. Нора, О. Г. Яновської. В той же час, в правовій науці не сформовано єдиного підходу до визначення мети та підстав обмеження гласності судового процесу, що зумовлює необхідність подальшої розробки даного питання.

Метою цього дослідження є визначення на основі аналізу наукових позицій щодо реалізації конституційних засад судочинства та нормативних положень законодавчих актів у сфері здійснення правосуддя в Україні критеріїв легітимності обмеження гласності судового процесу у вигляді мети та підстав такого обмеження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий процесуаліст І. А. Петрухін одним з перших запропонував диференціювати обмеження гласності судочинства на природні та легальні. Природні обмеження масштабів застосування гласності пов'язані із розмірами приміщень, відведених для проведення судових засідань, обсягом розглядуваних судових справ, частотою проведення виїзних судових засідань, розглядом судами справ у робочий час тощо. Легальні обмеження це ті, що встановлені законом [1, 39].

З точки зору соціальної цінності гласності судового процесу її обмеження внаслідок природних факторів слід розглядати як негативне явище, оскільки воно зменшує або зводить нанівець громадський контроль за здійсненням судочинства, в той час як такий контроль є цілком правомірним. У свою чергу, легітимне обмеження розглядуваної засади судочинства є позитивним явищем, оскільки воно спрямоване на недопущення розголосу окремих відомостей, який може завдати шкоди охоронюваним законом правам та інтересам держави, юридичних та фізичних осіб.

Таким чином, легітимне обмеження гласності судового процесу завжди має позитивну соціально-правову мету – охорона прав та законних інтересів учасників судочинства та інших осіб. Більш того, позитивна роль обмеження гласності судового процесу виражається також у тому, що воно виступає як гарантія повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин справи, тобто сприяє досягненню завдань судочинства.

В практичній діяльності мають місце випадки, коли окремі судді «закривають» судовий процес від публіки, мотивуючи свої рішення нормами процесуального законодавства, однак реальні причини цього лежать у зовсім іншій площині: побоювання судді показати свою юридичну некомпетентність у розглядуваній справі, його небажання мати «сторонніх свідків» своєї професійної діяльності, прагнення приховати факти порушень законодавства тощо. Такі ситуації є яскравим прикладом нелегітимності застосування обмежень гласності судового процесу.

В юридичній науці набула поширення думка, що основною метою обмеження

гласності судового процесу є забезпечення охоронюваних законом таємниць. Багато в чому цьому сприяли положення чинного процесуального законодавства. Про нерозголошення державної та інших охоронюваних законом таємниць, як мету закритого судового розгляду, згадується у всіх процесуальних кодексах. Однак повного та вичерпного переліку «охоронюваних законом таємниць» не наводиться. У зв'язку із цим у літературі активно обговорюються питання визначення юридичного поняття «таємниця», здійснюється класифікація таких таємниць, дається їх розгорнута характеристика, аналізуються положення різноманітних нормативно-правових актів, які визначають їх зміст та обсяг. При цьому називається більш ніж тридцять видів таємниць, що охороняються законом, – від найбільш поширених державної, комерційної, банківської таємниць до цілком специфічних редакційної, страхової таємниць, секретів творчої майстерності тощо. Враховуючи високий ступінь розробленості вказаних питань, ми не бачимо необхідності повторного аналізу переліку охоронюваних законом таємниць. Більш того, на наше переконання, такі таємниці не можуть виконувати роль універсального критерію легітимного обмеження гласності судового процесу.

Таємниця у сфері судочинства, хоч і здійснює обмежувальний вплив на гласність судового процесу, являє собою самостійний правовий інститут. Інститут таємниці, так само як і принцип гласності, спрямований на забезпечення досягнення завдань судочинства. Його дія допускається лише в тих випадках і формах, які прямо закріплені у законодавстві. При цьому ступінь правової захищеності того чи іншого виду

таємниці може бути різним. Пріоритет при виборі ступеню захисту таємниці під час здійснення судочинства визначається, перш за все, значимістю суспільних відносин, яких торкається така таємниця, потенційною можливістю завдання шкоди інтересам держави, суспільства, фізичних або юридичних осіб.

У радянській правовій науці найбільш пріоритетною з точки зору ступеню захисту вважалася державна таємниця. Наявність останньої вважалася абсолютно обов'язковою умовою обмеження відкритості правосуддя. Відомості, що становлять державну таємницю, на відміну від інших таємниць, не підлягають оголошенню в будь-якому судовому засіданні або рішенні. У всіх інших випадках питання про розгляд справи у закритому засіданні вирішується судом за власною ініціативою або за клопотанням учасників процесу [2, 145–146]. При цьому висловлювалась думка, що якщо відкритий судовий розгляд суперечить інтересам охорони державної таємниці, суд зобов'язаний розглянути справу у закритому судовому засіданні; у всіх інших випадках суд має право, але не зобов'язаний обмежувати гласність судового процесу [3, 58]. Така позиція ґрунтувалася на тезі про те, що категорії інформації, які віднесені до державної таємниці, чітко визначені, а тому у суду немає свободи у вирішенні питання про обмеження відкритості процесу. Стосовно ж інших видів таємниць, питання про проведення закритого розгляду кожен раз вирішує судом самостійно, керуючись міркуваннями моралі а також принципом повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин справи.

Аналіз чинного законодавства України свідчить про неможливість застосування

такого підходу в сучасних умовах. Лише у ГПК України (ст. 4-4) закріплюється правило про безумовність обмеження відкритості судового розгляду, якщо це суперечить вимогам щодо охорони державної таємниці. У свою чергу, ч. 1 ст. 6 ЦПК лише допускає можливість закритого судового розгляду, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення державної таємниці. Відповідно до ч. 2 ст. 27 КПК України слідчий суддя, суд може (курс. наш) прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні. При цьому у п. 4 названої частини, на відміну від інших процесуальних кодексів, жодним чином не акцентується увага на державній чи іншій таємниці, а використовується загальне формулювання: «якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом». Таким чином, ніби підкреслюється повна формальна юридична рівність між всіма видами таємниць. У ч. 3 ст. 12 КАС України також ідеться про те, що суд ухвалою може оголосити судові засідання або його частину закритими з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом. Більш того, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація з обмеженим доступом є суспільно значимою або доступ до інформації обмежено з порушенням закону, суд зобов'язаний постановити ухвалу про її дослідження у відкритому судовому засіданні (ч. 5 ст. 12 КАС України).

Тлумачення наведених норм дає підстави для висновку про можливість відкритого судового розгляду, навіть якщо у справі містяться відомості, що становлять таємницю. У зв'язку з цим,

О. О. Овсяннікова стверджує, що у зв'язку із все більшим впровадженням принципу відкритості державної влади, державна таємниця не повинна бути безперечною (абсолютною) підставою для обмеження гласності судового процесу, а проведення закритого судового засідання у разі наявності у справі відомостей, що становлять державну таємницю, повинно бути віднесено на розсуд суду [4, 109]. Отже, у кожному конкретному випадку суд повинен критично оцінити всі обставини справи, визначити, наскільки інтереси держави можуть постраждати в результаті повноцінної реалізації конституційної засади гласності судового процесу, співставити ці інтереси із необхідністю громадського контролю за здійсненням правосуддя, визначити суспільну значимість відомостей із обмеженим доступом.

Що ж стосується інформації із обмеженим доступом про фізичних та юридичних осіб (таємниця приватного життя, таємниця телефонних розмов, комерційна таємниця тощо), то режим її захисту під час здійснення судочинства за загальним правилом визначається самими суб'єктами – носіями такої інформації. Подібна конфіденційна інформація за згодою осіб, яких вона стосується, може стати відомою широкому загалу в результаті гласного судового процесу. Нерідко учасники процесу не приховують відомостей особистого характеру, не прагнуть закритості їх дослідження у судовому засіданні. Якщо, наприклад, факт усиновлення дитини не приховується і ніколи не приховувався батьками, то мета обмеження гласності судового процесу у вигляді забезпечення таємниці усиновлення втрачає сенс; якщо ВІЛ-інфікована особа не приховує свій діагноз, то навряд чи доцільно буде вести

мову про необхідність забезпечення лікарської таємниці, і т.п. Наведені випадки повною мірою стосуються забезпечення так званих професійних таємниць, адже останні є нічим іншим як таємницями, довіреними представникам певних професій громадянами з метою здійснення (захисту) своїх прав та законних інтересів. В основі професійних таємниць лежать особисті таємниці, захищені від розголошення правовими заборонами, які адресовані тим, кому ці таємниці за необхідністю довірені [5, 155]. Тому обмеження гласності судового процесу задля забезпечення конфіденційності інформації, що стосується фізичних та юридичних осіб, можливе лише на підставі відповідного клопотання учасника судочинства.

Таким чином, спираючись на наведені аргументи, ми приходимо до висновку про те, що забезпечення охоронюваної законом таємниці саме по собі не може розглядатись як мета обмеження гласності судового процесу. Позитивний соціально-правовий характер такого обмеження проявляється лише у тих випадках, коли він спрямований на захист державних, суспільних чи індивідуальних інтересів. Саме у цьому проявляється легітимність обмеження гласності судового процесу і саме цими міркуваннями повинні керуватись судді при вирішенні питання про його застосування. Тобто, іншими словами, критерієм легітимності обмеження гласності судового процесу є його спрямованість на захист державних, суспільних чи індивідуальних інтересів, а забезпечення охоронюваної законом таємниці є засобом досягнення цієї мети.

Аналіз міжнародно-правових актів, що встановлюють демократичні стандарти судочинства, національного законодавства

України та практики його застосування дає підстави стверджувати, що легітимне обмеження гласності судового процесу може бути застосоване виключно з метою захисту та забезпечення: національної безпеки України; права особи на недоторканність приватного життя; інтересів неповнолітнього; інтересів суб'єктів господарювання у сфері виробництва, технології, управління, фінансової чи іншої діяльності; суспільної моралі та громадського порядку; особистої безпеки суддів та учасників судового процесу.

Не дивлячись на значення наведеного переліку для визначення критеріїв легітимності обмеження гласності судового процесу, він не знайшов свого закріплення у концентрованому вигляді на рівні законодавства про судоустрій. Частина 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в цьому питанні відсилає до норм процесуального законодавства. Положення галузевих процесуальних кодексів, які регламентують випадки обмеження гласності, переважно містять різномірні формулювання, які швидше відображають специфіку того чи іншого виду судочинства, аніж закріплюють загальні підходи до вирішення досліджуваного питання. Таким чином, можна констатувати відсутність законодавчого закріплення легітимної мети обмеження гласності судового процесу. Усунення цієї прогалини можливе шляхом внесення доповнень до відповідної норми до згадуваної ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Легітимне обмеження гласності судового процесу завжди має виключний характер і допускається лише в тих випадках, які прямо вказані у законі. Розгляд справи у закритому судовому засіданні у випадках, не зазначених у законі, є

порушення конституційних основ судочинства і тягне за собою серйозні процесуальні наслідки, в тому числі і скасування прийнятого судового рішення. Такі передбачені законом випадки є нічим іншим як юридичними підставами обмеження гласності судового процесу.

Необхідність виключень із конституційної засади гласності судового процесу в кожному окремому випадку визначається конкретними обставинами справи, тобто фактичними підставами. В той же час, які б фактичні обставини не виникали під час здійснення правосуддя, якщо вони не підпадають під визначені законом юридичні підстави, закривати процес суд не вправі. В цьому проявляється тісний взаємозв'язок юридичних та фактичних підстав для обмеження гласності судового процесу.

На жаль, зазначена обставина практично не врахована у законодавчих конструкціях, які визначають підстави для закритого судового розгляду. Занадто загальні законодавчі формулювання в цій частині породжують тенденцію до надмірно розширеного їх тлумачення, обмеження гласності судового процесу на підставі формально юридичних підстав без "підкріплення" їх фактичними обставинами, які виправдовують обмеження конституційної засади судочинства в конкретній ситуації.

У галузевих процесуальних кодексах має місце різний підхід як до визначення переліку підстав закритого судового розгляду, так і до їх формулювання на рівні законодавчої техніки. Частково таку ситуацію можна пояснити особливостями того чи іншого виду судочинства. Однак, з іншого боку, правосуддя, незалежно від того, у якій сфері суспільних

відносин воно здійснюється, має цілу низку спільних для будь-якого виду судочинства ознак, характеристик, процедурних моментів. Дана обставина обов'язково повинна враховуватись при визначенні юридичних підстав обмеження гласності судового процесу. Так, наприклад, інтереси неповнолітньої особи потребують однакового ступеню захисту як в цивільному, так і в кримінальному або господарському процесі. Однак, як відповідна підстава закритого судового розгляду вона визначається лише у КАС України. Очевидно, що необхідність забезпечення безпеки учасників судового процесу може виникнути не тільки під час здійснення кримінального провадження, але і у інших видах здійснення правосуддя у цивільних, адміністративних чи господарських провадженнях.

Наведене вказує на необхідність уніфікації окремих підстав для обмеження гласності судового процесу та поширення їх дії на всі види судочинств. У зв'язку із цим привертає до себе увагу позиція А. А. Шушанашвілі розділяти підстави для обмеження гласності судового процесу на дві групи. До першої групи автор відносить передбачені законом цілі, які досягаються шляхом відступу від принципу гласності при здійсненні правосуддя; а до другої – окремі категорії справ, у яких може застосовуватись таке обмеження [6, 29–31]. Зважаючи на те, що нами вже були сформульовані легітимні цілі обмеження гласності судового процесу, зазначений підхід може бути успішно реалізований в рамках цього дослідження.

Якщо виходити із обумовленості підстав обмеження гласності судового розгляду легітимною метою такого обмеження, а також враховувати органічний

взаємозв'язок юридичної та фактичної складової таких підстав, то можна сформулювати загальний для всіх видів судочинства їх перелік. Так, обмеження гласності судового процесу можуть бути застосовані судом за власною ініціативою або за клопотанням учасників судочинства виключно у випадках, коли є достатні підстави вважати, що у ході відкритого судового розгляду: 1) буде завдано шкоди національній безпеці України, інтересам фізичних чи юридичних осіб внаслідок розголошення таємниці, що охороняється законом; 2) без добровільної згоди особи будуть розголошені її особисті дані, відомості про її приватне життя або обставини, що ганьблять її, принижують честь і гідність; 3) буде завдано необґрунтованої шкоди неповнолітній особі, яка бере участь у судовому розгляді, або інтересів якої стосується такий розгляд; 4) будуть досліджуватись обставини, розголошення яких може згубно вплинути на суспільну мораль, призвести до масових порушень громадського порядку; 5) може виникнути реальна загроза для життя і здоров'я суддів, працівників апарату суду, учасників судового розгляду, якщо інші заходи не здатні забезпечити їх безпеку.

Поряд із загальними підставами обмеження гласності судового процесу в окремих процесуальних кодексах можуть встановлюватись спеціальні підстави у вигляді категорій справ, у яких можуть застосовуватись такі обмеження. По суті,

спеціальні підстави лише акцентують увагу правозастосовника (суду) на окремих категоріях справ, в яких потенційна можливість прояву загальних підстав обмеження гласності є найбільш високою. Показовим у цьому плані є кримінальне процесуальне законодавство. Так, п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 27 КПК України закріплюють саме спеціальні підстави здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні, а саме: а) якщо обвинувачений є неповнолітнім; б) розгляд справи про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Таким чином, можна зробити наступні **висновки**. Слід усвідомлювати, що дати у законодавстві повний та вичерпний перелік категорій справ, щодо яких можливим є обмеження гласності судового процесу, неможливо. Приватних, комерційних або державних інтересів може торкатися будь-яке провадження, будь-яка судова справа. А тому подібний перелік завжди буде відкритим. Саме тому, основу критеріїв легітимності обмеження гласності судового процесу повинні складати визначені у законі мета та засновані на ній загальні підстави такого обмеження. Саме вони утворюють ту систему координат, в якій суд у кожному конкретному випадку може визначити легітимність своїх дій і рішень, спрямованих на обмеження конституційної засади гласності судового процесу та відкритості судових засідань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Петрухин И. А.* Гласность судопроизводства – гарантия советского правосудия / И. А. Петрухин // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе. Межвузовский тематический сборник. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1981. — С. 31–46.

2. *Добровольская Т. Н.* Принципы советского уголовного процесса. Вопросы теории и практики / Т. Н. Добровольская. – М. : Юрид. лит., 1971. – 200 с.
3. *Мартинovich И. И.* Гласность в советском уголовном процессе / И. И. Мартинovich. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1968. – 75 с.
4. *Овсяннікова О. О.* Транспарентність судової влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Овсяннікова. – Харків, 2009. – 271 с.
5. *Король В. В.* Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Король. – Львів, 2002. – 205 с.
6. *Шушанашвили А. А.* Гласность в советском уголовном процессе / А. А. Шушанашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1969. – 105 с.

Стаття надійшла до редакції: 26.02.2014.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

OBJECTIVES AND GROUNDS FOR RESTRICTION OF JUDICIAL PROCESS PUBLICITY

Honchar, V. P.

Abstract: Based on a review of scientific positions regarding the constitutional principles of legal proceedings and regulatory acts in the field of realization of justice in Ukraine, define of the legitimacy criteria for restrictions public judicial process in the form of objectives and grounds for the restrictions.

Keywords: principle of publicity trial, closed-door court hearing, secret, the rights and legitimate interests of the person.

ЦЕЛЬ И ОСНОВАНИЯ ОГРАНИЧЕНИЯ ГЛАСНОСТИ СУДЕБНОГО ПРОЦЕССА

Гончар В. П.

Резюме: Основываясь на анализе научных позиций относительно реализации конституционных принципов судопроизводства и нормативных положений законодательных актов в сфере осуществления правосудия в Украине, в статье определяются критерии легитимности ограничения гласности судебного процесса в виде цели и оснований такого ограничения.

Ключевые слова: принцип гласности судебного процесса, закрытое судебное заседание, тайна, права и законные интересы лица.